

Նոր-Զուլայի հայ կուսանքները Զատիկի խմբան պատարագի ժամանակն սկսելով մինչև Հոգեգալուստ իրենց վանաց Եկեղեցիներուն մէջ ծափ կը զարնեն երբ լսեն «Քրիստոս յաւրեալ ի մեռելոց, յիշատակութիւնը: Բաց ասկէ Զատիկի օրւան պատարագին ետքը՝ սեղանաւ տառն կ'օրհնեն, եւ ապա նորէն եկեղեցի երթալով՝ գասեն դուռս կը պարեն՝ գործագրելու համար «պարեցոյք ընդ երկայնոցն», շարականին խօսքը, պարագլուխ ունենալով՝ նոյն օրւան պատարագէն քահանայն շուրջադաշտի: Նոյնը կ'ընեն առանց քահանայի ամէն կիրակի մինչև ցՀոգեգալուստ երեկոյան ժամերգութիւնէն առաջ եկեղեցոյ գաւթին մէջ աշխարհական կնիկներով միասին: Ի մէջ այլոց սա եւս շմոնեանք յիշատակելու՝ որ ծննդեան եւ Զատիկէն գիւղացիք եկեղեցոյ մէջ սոփեստական ներդրոյներ կ'արտասանեն, ուսկից ճաշակ մը տալու համար մեր ընթերցողաց՝ սկզբնաւորութիւնէն պզտիկ մաս մը հոս կը գնենք:

Ա՛յ ցնծացեք ուրախացեք ալելուա
Մարիամ գնաց լեռան ի ծնունդ ալելուա
Ուր խաչ որդին ուր սուրբ Հոգին ալելուա
Քրիստոս քեզնում ծնանեցաւ ալելուա
Քրիստոս քեզնում պատառեցաւ ալելուա
Քրիստոս քեզնում մկրտուեցաւ ալելուա
Քրիստոս քեզնում սաւանդեցաւ ալելուա
Քրիստոս քեզնում կրկուցեաւ ալելուա
Քրիստոս քեզնում կապանուեցաւ ալելուա
Քրիստոս քեզնում որորուեցաւ ալելուա
Քրիստոսի գու նանիկ տաք ալելուա
Յարգ քամին տանէր բերքը ալելուա
Դարձաւ խեթ մայրն խօսեցաւ ալելուա

Ամուսնացեալ քահանայն ձեռնադրութիւնէն ետքը անմիջապէս կ'երթայ իր եկեղեցին օրուն համար ձեռնադրուած է, եւ հոն, ինչպէս ծանօթ է ամենուն, անմիջապէս քահանայօրէն կրթութեան (շիւթ) կը մտնէ: Զուլայեցոց սովորութիւնն որ անոր ձեռնադրեալը կրթութեան աւարտելուն մաս կը սկսի երկայն եւ նեղ թղթերու վրայ Աւետարանէ, Նարեկացիէ եւ Շարափանէ հատուածներ օրհնակել քահանայութենէն ետքը իւրեւ օրհնութիւն ազգակաւնաց եւ բարեկամաց ընծայելու: Եւ երբ առաւել սկսն պատարագ մատուցանէ, աւարտելուն մաս՝ զիստաւոր օրհնացումներով եւ սարկերով միասին տուն կ'երթայ, ուր բազմաթիւ կանանց մէջ ծնրագիր կը սպասէ իր կնիք, եւ անուր գլուխը

կը կարգայ վերջին աւետարանը, որով կ'ըլլայ նա երեցելին:

Զուլայի կանանց սովորութիւնն է Զատիկէն մինչև Հոգեգալուստ միջօրէին կէս ժամ սուրբ պահել, ձգելով իրենց ձեռագործները «Հայր մեր» մ'ըսել. վասն զի այս պահուս բաց է, կ'ըսեն, Դրախտին դուռը:

Եթէ մեկուն երախան մեռնի՝ առանց բանականութեան հասնելու, այն մեռեալին տէրերը երեկոյեան ժամէն մինչև աստղներուն երեւնալը ջուր չեն խմեր ըսելով՝ Թէ արդար մեռեալ ունիք, արժան չէ ջուր խմել անոր հոգւոյն համար:

Զուլայեցի Հայոց մէջ մեծ երգում է թոնիրի վրայ երգնուլ, որ հողին մէջ շննուած է, ուր հաց կ'եփեն, եւ տաճար կը կոչեն զայն: Եւ երբ կիրակի եւ տօն օրերը եկեղեցին չկարենան երթալ, թոնիրին շուրջը կը բոլորին եւ հոն կը կատարեն իրենց աղօթքը:

ՈՒՐԻՆԵՐԻՆԵՐ:

Եթէ մէկը ծանր հիւանդանայ Զուլայեցիները խնկով, մոմով ուխտի կը տանին զայն Ս. Եովհաննէսի Վերին որ Զուլայի համանուն եկեղեցին կը գտնուի: Ուխտաւորք գիշերը եկեղեցին կը պառկին: Եթէ հիւանդին վիճակը ներք, յաճախ օրը իրենց գործին կ'երթան իրիկունը կը վերադառնան մինչև հիւանդը երազին մէջ տեսնայ Ս. Եովհաննէսը եւ արձակէ զայն իր տունը:

Զուլայի մօտ Զրիշխան գիւղին եկեղեցին յարգութեամբ կը պահուի բոլորգիր արձաթագաւ Աւետարան մը, որ ժողովուրդէն կը պաշտուի իւրեւ հրաշագործ: Երբ ուխտաւոր մը երթայ, տեղւոյն քահանայն խնկօք եւ մօմեղինք ծննդային եւ քրջաց եւ զանգակահարութեամբ կը հանէ յիշեալ Աւետարանը, եւ անոր կողքերը երկու ձեռաց փոյնամասին եւ ցուցամասին մէջ աւաճ՝ բժամատով արագօրէն կը դարձնէ անոր թուղթերը ուխտաւորին գլուխ վրայ, իւրեւ թէ անոնց մէջէն ինչէր ուխտաւորին խնդրուածքը: Այս արարութիւնէն ետքը կը ներկայանայ աղջիկ մը, տէր Աւետարանիս, որ իրեն ժառանգութիւն փացեր է իր ազգատոհմէն, եւ կը սկսի խօսիլ փուռ խօսքեր այնքան երկար, որ վերապէս ուստապա գետն կը թաւալի եւ կը փրփրայ. իսկ ներկայները կը կարծեն Թէ հրեշտակները յափշտակեցին զայն: Այս միջոցին աւելի եւս աչ կը գնեն անոր փճարանութիւններուն. վասն զի,

կ'ըսեն, Աւետարանն է որ կը խօսի յանձինս աղբյւրն։ Եւ մինչեւ որ երազի մէջ չտեսնան իրենց մեկնումը՝ եկեղեցւոյ մէջ կը պառկին։ Աւետարգ է ըսել որ մեկնելու պահուն գրասանկան եւ ուրիշ նուէրներ կու տան քահանային եւ աղկան։

Կը պատմուի նաեւ որ այս Աւետարանը հին տաներ գողցուելով՝ Բայի Չարպաշ Սվահանայ կամուրջին տակ եօթը տարի գետին մէջ թաղուած մնացեր է։ Այս տեղը երազի մէջ մէկուն յայտնուելով՝ եպիսկոպոսոք եւ քահանայնք կ'երթան անապական կը գտնեն, եւ մեծ հանգիստ իր տեղը կը փոխադրեն, եւ անկէ ետքը՝ ուր որ տարեր են զայն, երկիրորդ օրը դարձեալ իր տեղը գտեր են։ Ուստի անփոխադրելի եւ անվաճառելի կը կարծեն այս Աւետարանը, ապա թէ ոչ, կ'ըսէ մեր շ. Վրթմանէս, ես կը գնէի զայն։ Կը կարծեն նաեւ թէ շատ մը հեծեալ եւ հետեւակ զօրքեր ունի աներեւոյթ. վասն զի անգամ մը թշնամի զօրքի պաշարեր են այս գիւղը, բայց դեմքին բազմաթիւ զօրաց գունդ մը տեսնելով հալածական եղեր են, որով՝ «Նառոկի Զօրչխան» կը կոչեն այս գիւղը։

Այլի՜ աւելցնեց ընդդէմ օռնոց եւ հեռոց։

Այլ լիոս գալալիոս գաւր գնաց Ս. Կիրակոս, կապեալն ինձ օձն մուտր եւ կարիճն թունաւոր։ Ս. Սարգիս ձիածարաւ Ս. Տիրամօր քաղցր կաթով կալած կենեք կապած կենեք. 252։

Լուսաւորիչ լոյս Գրիգոր որ կապեցիր մօր ու կարիճ օխտը մատով օխտը բթով 150 հայրապետի գաւազանով, կալած կենեք կապած կենեք. 252։

Այլի՜ եւս տեսնելու։

Ճրակ ճրակ ճշմարիտ, ճշմարիտ մարգարէ եւ մարգարէ Եղիա, գրախօսին դուռը բաց արա, երթամ անթառամ Ժառիկ քաղմի, փուռ անեմ զնեմ բարձիս տակ, քնեմ երազ բարի, ինչ խնդրեմ Աստուած կատարե. 252։

Հիւանդաց քիչիւնիս հոգի։

Աղջկեմ որ աղջորանաս, ես ճըմբռնեմ գու լաւանաս, գնաց օխտը հաց գողանաս, խեթ մը Հայէպ պանիրի բերես, ես ուսեմ գու լաւանաս։

Այլեւս Աղջիկ։

Ս. Ստեփաննոս ինքը ճերմակ, որ ձիւն ճերմակ մտաւ ծով, ծովը ճերմակ ձուկն բռնեց,

ձուկը ճերմակ մօրթեց անտուր անդանակ, եփեց անհոյս անկրակ, կերաւ եւ անկեղու անխոճնակ։

Տուն, տուն, հրի տուն, Ս. Սարգիս միջումը քուն, ծնձերեն ծնրածան, պատերն պիտրածան, գաւազան գունն ան բռնել, փելուն ներսն ան բռնել, ոչ ճար կայ ոչ գետն։ Մանթին թող գնա, քաղցր բաղին բերէ, տախտակ ու քար ղարկեցի, գինի տուր գինի առի, գախօսին դուռը բաց արի։ Տեսի Ոսկերեան վարդապետեր, վարդապետեր ժամ անելն, տէր տէրանին բուրվառ տալէն, մեղաւորներ լալէն լալէն, արգաւանին ճըլլըլալէն, թափ նազարէն կորոտելէն։

Աւելցրեալըստիւնիս։

Երախան երբ ուշանայ քայլելու, շունի մը պղծ թելով կը կապեն մաղ մը, որուն մէջ երախան նստեցնելով՝ շունը կը քայլեցնեն. եթէ թելը փրթի՜ նշան է որ երախան շուտ պիտի սկսի քայլել։

Եթէ մէկը հիւանդանայ, իշու մը վրայ կը հեծցընեն զայն եւ գերեզմանատան շուրջը կը պտտեցնեն, եւ մերձակայ առուակէն փարչով մը ջուր բերելով կը խմցնեն հիւանդին, եւ անոր ձեռներն եւ ոտներն ալ լուարէն ետք՝ փարչը գետինը կը զարնեն. եթէ կտորի, ըսել է որ հիւանդութիւնն ալ պիտի կտորի եւ անցի։

Երբ ստուգեն որ մէկու մը հիւանդութիւնը շունին վախնալէն յառաջ եկած է, կը ջնանա որ շուն մը վախցնեն, որպէսզի հիւանդութիւնը անցի։

Եթէ մէկը վախէ հիւանդանայ, հալած մեղքամով կը թափեն ջուրին մէջ, եւ մեղքամովն ջուրին մակերեսին վրայ առած ձեռներէն կը գուշակեն թէ հիւանդը կ'նշ բանէ վախցած է։

Երբ կին մը գոռուարանին է, երկունքի պահուն գրապանակով ջուր բերել կու տան երկան եւ կնոջ կը խմցնեն. եթէ չօգտուի, երկը գետինը կը պառկեցնեն, որուն վրայէն կնիկը յաճախ անցնելով գիւրաւ կը ծնանի։

Ան մը եթէ մեռելածին է եւ կամ ծնանքն ինքը զաւակը չապրի, այդ կնիք պէտք է յղացած օրէն սկսեալ որձակ մը պահէ, եւ ծնանքն ինքը մօրթեցով զայն՝ պէտք է թաղէ փոխան իր զաւկին եւ պաշտօն մատուցանէ անոր հոգւոյն։ Ասանկով զաւակը կ'ապրի վասնզի, կ'ըսեն, որձակը չաբր կը տանի։

Հայ Զուղայեցիք վերջին աստիճան հոգ կը տանին մանկան Եփրեմ յայտիս տեղ մը թաղել, որուն վրայ ոչ ջուր կարենայ թափիլ եւ

ոչ անձրեւ ի իջնել. ապա թէ ոչ, կ'ըսեն, մանկան աչքերը կը ջրոտին:

Եթէ մէկը ճամբորդի մը սպասէ, կամ հիւանդ ունի եւ կամ անորոշ գործ մը, բանախի մը գետին մէջ կը թաղէ կամուրջին տակ, եւ ինքը անոր մօտ կը սպասէ: Կը դիտէ թէ ո՞վ պիտի անցնի անկէ առաջին անգամ, մանր թէ անասուն, այր թէ կին, բարիք պիտի խօսի՞ թէ չարիք. ուսկից կը գուշակէ իր ճամբորդին ու չկամ շուտ ժամանումը, հիւանդին եւ կամ գործին ապագան. բայց այս միջոցը աւելի Յիսնանցին մէջ կը զօրեմ:

Զուլայեցի հայ կիները շատ խիստ կը պահեն Ս. Սարգիսի պահը, մանաւանդ թէ նոյն շարթումն մէջ ոչ բաղնիք կ'երթան, ոչ բաղնիք կը վառեն, ոչ ձերմակերէն կը լուսն եւ ոչ ալ ջուր գուրս կը թափեն. վասն զի, կ'ըսեն, Ս. Սարգիս նոյն շարաթը ձիով կը շրջի Զուլային մէջ, եւ ձիոյն ոտներն բազանեաց եւ լուսնեաց օձառոտ ջուրբորուն վրայ կոխելով՝ կարելի է որ սահնկ եւ Ս. Սարգիս վառնցի եւ զմեզ անիծէ: Անոր համար նոյն շարաթապահ հոց մէջ միշտ հրուշակ կը զենն տուններէն դուրս, որպէս զի Ս. Սարգիս ուտէ զայն. եւ երբ յաջորդ առաւու չգտնան դրած հրուշակներ, մեծանպեղ կ'ուրաքանան, իբր թէ Ս. Սարգիս ընդունեցաւ իրենց հրուշակն եւ իրենց բարիքը պիտի ընէ: Հ. ԻՍԱՀԱՅ Վ. ՍՐԱՊԵՆՍ Միաբան Առտոնեան:

ԳՐԱԿԱՆ

ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆ ՅՈՎՀԱՆՆՆՈՒ

Ա.

ՆՈՐԱՐԿԻՅ ԲՆԱԳԻՐԸ

Ձ.

Փ. Մուրատ հրատարակած է բնագիրն ելի՝ ձեռագրաց համեմատ, բայց ի ներուստղեմ օրինակէն՝ գտնելով նոյն բնագիրն ուրիշ պատճենի մը մէջ ալ: Զեռագիրըս անշուշտ մանրամասն պիտի նկարագրուին Ներածութեան մէջ: Առ այժմ՝ Համառօտութեանց մէջ նշանակուած է միայն թէ՝ « Եւ նշանակէ զԵրուսաղէմէ ձեռագիր օրինակն, Բ՝ զԲելլինսն. — ընթերցուածք որը եղեալ են առանց Ե կամ Բ նշանագրաց՝ ցուցանեն զայլակերպ ընթերցուածս

միայն Բերլինեան օրինակն. » (տես էջ 3, եւ Հմմտ. էջ 79): Առաջինը կամ Երուսաղեմի ձեռագիրը՝ որ գրուած կ'ըսուի ՈՒՐ (= 1199) տարին, Ներսիսի մահուանէն մէկ տարի միայն անագանագոյն, դժբախտաբար մեզի մանրամասն նաբար ծանօթ չէ: Յատկապէս բաղնիքի երգիտնալ թէ արդեօք հոն ալ Յայտնութեան բնագիրը գրուած է իբրեւ յաւելուած Պրոֆ. Երզնկէ: Երկրորդը կամ Բերլինի ձեռագիրը՝ կը կարծենք՝ լաւ կը ծանօնանք, Ըլլալու է Ms. Or. Quart. 805, զոր տեղւոյն արքունի մասնաւորաբար ստացած է 1890ին: Ցարիներ յառաջ՝ Բերլինի հայ ձեռագիրները ցուցակագրելու տեսնեն (— որ առկալին վերջնական ձեւ չէ առած եւ անոնք մնացած, —) նկարագրած ենք նաեւ այս ձեռագիրը (Թ. 100.) 316 թղթէ, մեծաւ մասամբ խառնակ գրուած՝ բուրդի ու նոսր, եւ նոյնպէս խառնակ պարուսնակութեամբ: Նախ (թ. 3 աւ) կը գրուի Սուր-Կալիսթոսնէն կամ Աղէքսանդրի վարքը. յետոյ (թ. 7, 104 աւ)՝ Պրոֆ. Երզնկէ կամ Յովհաննու Առաքելի վարքը (Acta Joannis), որուն կը կցուին իբրեւ Յաւելուածներ՝ նախ (թ. 123 ա) Հռոմէոս Երզնկէ, եւ երկրորդ՝ Յովհաննիս (թ. 127 ա—149 ա) Սկզբնաւորութեան է (Թողով ուղղագրական մանուկն) « Յովհաննիս Երզնկէ Առաքելի » զոր ետեւ. երանի որը լսեն եւ առնեն զ'ի սմա գրեալս. զի ժամանակն մաւա է. ի Յովհաննէ եւ թանց եկեղեցեաց որ յԱսիայ են, շնորհք ընդ ձեզ... Ես Յովհաննէս... էի ի կղզոյն որ անուանալ կոչի Պատմոս վասն բանին Աստուծոյ եւ վիսպութեան Յիսուսի. » եւն: Ըսել է՝ ճիշդ նորագիւտ բնագիրը: Կը թողունք ձեռագրին մնացեալ մասերը, Պատմ. Յովսիմոսի (թ. 150 ա) յետոյ ի միջի այլոց՝ Յաղագս զարմից Ս. Գրիգ. Լուս. (թ. 200 ա) Պատմ. Եւզգինէ կուսին (թ. 224 ա) բազմաթիւ ոտանաւորը (Յովսափ), եւն: Աւելի հնագոյն է Բերլինի ուրիշ ձեռագիր մը (Ms. Or. Quart) 606, կամ Թ. 47,) որ նոյնպէս կը պարունակէ զՊրոֆ. Երզնկէ (թ. 1 ա) « Պատմ. վարուց եւ պատմութեան... Յովհաննէս » եւն: վերջին մասը (թ. 67 ա) « Եւ տեսնան Յովհաննէս... բայց թ. 68էն ետքը թերի: Կը յաջորդեն Պատմ. Մարիամն Մագդաղենացոյ, Անկար Պատմածներ, Ս. Ռովմայի առաքելոյ եւն: Հոս կ'այլ Յայտնութեան բնագիր մը:

Զարմանալի կերպով — ըստ երեւութի — այս հնագոյն ըսուած բնագիրն որեւէ կերպով ու չափով կապ մ'ունենալու է կարծես